

La Catalunya extremenya

Autor: Xavier Laserrada

Data de publicació: 07-01-2015

Hi va haver una antiga conquesta amb repoblament catalans en terres castellanes. En Xavier Laserrada ens exposa els casos concrets de Lleó, Valladolid i Extremadura

L'any 1675, En Joan Gaspar Roig i Jalpí, sota el pseudònim de Bernat Boades, escrigué el Llibre dels fets d'armes de Catalunya, al qual ens relata referent al comte Ermengol V d'Urgell, anomenat de Mollerussa, Mayaruca, o de Còrdova: "E stant molt fadrí, contrau matrimoni ab filla d'En Pere Azuris, compte molt noble de Castella, e de Na Ela, sa muller, la qual s'apellava Maria, e era molt bella e molt virtuosa fembra, a la qual va donar per dot que'n portàs a son marit la vila de Valladolid, la qual ell dit Armengol de Mayaruca acaba de poblar, e la'n faé molt bella, e-i va faer venir molts catalans perquè-i poblassen, dels quals bàxan moltes cases nobles d'aquella vila e d 'altres bandes de Castella".

Què ens diuen els historiadors catalans d'En Roig? Doncs que la seva obra és una falsificació històrica.

Bé, doncs retrocedim al 1340, amb Pedro Afons de Portugal, comte de Barcelos, el qual a la seva obra genealògica Livro de Linhagens do conde D. Pedro esmenta un tal "Don Hungel de Valladolid" que "estando en Valladolid avanzó con su tropa hasta Córdoba, de cuyas puertas arrancó las aldabas, a pesar de la fuerza que opusieron los moros, y las llevó y puso en las puertas de la iglesia de Santa María la Antigua, de su villa de Valladolid" i que encara hi eren a la seva època. No cal dir que aquest "Don Hungel de Valladolid", no era altra que Don Urgel de Valladolid, és a dir Ermengol V d'Urgell, de Valladolid, i de Còrdova, de què ens parla En Roig.

Igualment, Jaime Bleda a la seva Coronica de los moros de España, el 1618, canvia la data i el personatge, però dóna per cert el trasllat de les baldes.

El 1592, Juan de Mariana, a la seva Historiae de rebus Hispaniae, i posteriorment a la seva traducció Historia general de España del 1601, escriu que al juny de l'any 1109: "Después de la muerte de D. Alfonso VI, [...] en las fortalezas de Castilla se pusieron guarniciones de aragoneses para que los castellanos no se moviesen". D'on sortiren i qui les

Ara bé, fixem-nos que Pròsper de Bofarull i Mascaró, el 1856, a la seva obra "Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón", ens diu que al comte d'Urgell Ermengol IV el Gerb el succeeix Ermengol V de Mollerussa, Moyeruca, o de Valladolid, esposat amb Maria, filla del Pedro Asurez comte de Trava, el qual Ermengol és succeït per Ermengol VI d'Urgell o de Castella, el qual heretà territoris, "in Castella, et in Campa, et in Extremadura, et in Asturiis".

Jaime Villanueva Astengo, a les seves "Memorias cronologicas de los condes de Urgel", descobertes pel matrimoni Cortés - Pi i Sunyer, a la Biblioteca Nacional de París, núm. 530, Departament de manuscrits espanyols, un volum de 306 folis, amb les inicials R.F., que van fotografiar i que gràcies a la iniciativa de Duran i Sampere, es va editar, diu, el 1814, que "en otra escritura consta que nuestro conde, no solo recibia parias de los reyes moros tributarios, sino también de los cristianos. Pero me causa maravilla y no sé entender como los reyes de León, las pagasen también por estos tiempos, a un conde de Urgel". És a dir: un Villanueva, que ha regirat tots els arxius de l'Estat espanyol d'acord amb una Reial Ordre que l'autoritzava a viatjar per tot Espanya "para que de los archivos y bibliotecas de comunidades del Reino recogiese los documentos convenientes. Su misión fundamental era extraer las copias que fueran necesarias de archivos y bibliotecas, señalándosele, al mismo tiempo, una pensión mensual "para los gastos que se ofreciesen", es meravella i no sap entendre que tot un rei de Lleó sigui feudatari d'un comte per ell perdut en un comtat pirinenc aïllat per la neu la major part de l'any.

Igualment, Jaime Villanueva escriu que "en 1325 se creía en Urgel que estaba enterrado en Valladolid, porque restableciendo el Capítulo urgelense su hermandad con el de Palencia, dicen que esta hermandad antigua se estableció "interviniente domno comte Urgelli, qui in ecclesia Vallisoleti extitit, us est antiquitus tumulatus".

Continuant amb En Pròsper de Bofarull, aquest ens dóna una mica més de llum quan diu que Alonso de León, "por diferenciarlo de los otros Armengoles, le dan diversos nombres, por haber arrancado las aldabas de la mezquita de Córdoba, le llamaron de Córdoba, [...] por la asonancia y similitudes Moyeruca con Majorica, le llamaron Armengol de Mallorca [...]. Llamanle también de Mollerusa, pueblo del llano de Urgel, que está entre Lérida y Bellpuig, donde dicen que murió. Pero los que mejor lo averiguaron, siguiendo los antiguos ejemplares, le llamaron de Majeruca ó Moyeruca; y entiendo ser un lugar del reino de León, del cual habla el obispo fray don Prudencio de Sandoval en la Corónica del emperador don Alonso, donde por confirmación a la materia que allá trata, trae un auto ó privilegio otorgado en Toledo, á 18 de setiembre, era 1180, que es el año 1142 de Cristo [...]. Yo Alonso, emperador de Spanya, juntamente con mi mujer la emperatriz Berenguela: [...] la villa que se llama Alvires, que está en el reino de Leon junto á Mayorica [...] con sus términos y montes, como van por el termino de Majorica, de una parte, y de Xacar, y por los límites de Villa Mudarra y de Valverde y valle de Moria".

Acte seguit comenta En Bofarull que: "Debían ser lugares de poca consideración, como lo son los más de aquel reino, pues en las tablas del nuevo atlas que sacó a luz Jacobo Hondio, ni en obras más antiguas, hay memoria de tales pueblos". És a dir: el rei de Lleó li concedeix al comte d'Urgell uns llocs tan miserables que ni surten als mapes posteriors. Dit d'altra manera: si com veurem més endavant, Malgrat es converteix en Benavente, Montserrat en Nuestra Señora de la Montaña, Almenarella en Almenarilla, Xerit en Plasència, és normal que no localitzi aquets indrets.

Igualment, Antoni de Bofarull i Broci, a la seva Historia crítica de Catalunya (tom II, 1876, p. 395), citant a Zurita, escriu: "En el pueblo de Mollerusa, donde fueron derrotados, acabando allí sus dias el Conde, á 14 de setiembre del 1102. Si el nombre de Mollerusa debe tomarse por el Mayorica del reino de León, probarian que no fué Armengol solo á Castilla sino con su propia hueste, lo que ya tendria otro carácter". És a dir: En Bofarull no va més enllà, però deixa entreveure que si va anar amb la seva host, hi hauria alguna cosa més. Quin és el "carácter" del que ens parla En Bofarull?

Potser aquí ens dóna la resposta, perquè escriu més endavant: "Perpetuóse en la casa condal desde mucho tiempo la mira de obrar acorde con la de Urgel, pues, aparte de su íntimo parentesco, era mas traascendente a tal la fuerza que presentasen las dos unidas, y cuando mas se engrandeciese la una, con mayor seguridad y facilidad podría obrar la otra en la realización de sus planes". Si em permeteu no estarem davant d'una divisó d'influències, hegemonia o com vulgueu anomenar, dels dos comtats, l'orient per a Barcelona, i occident per a Urgell? un vers al blat de Còrsega, i el control de l'estret de Messina, i l'altre per al rerepaís o interland? "Cuando mas se engrandeciese la una, con mayor seguridad y facilidad podría obrar la otra en la realización de sus planes". Quins plans serien aquests sinó el control del blat, per a no dependre de Castella, i les rutes cap a orient, assegurant-se les espatlles, amb nobles de la seva pròpia nissaga? I possiblement a través d'ordes religiosos. La idea ja és llançada i ara cal estudiar-la.

Retornant, però als comtes d'Urgell, l'any 1126, també ens relata Bofarull, el comte d'Urgell va anar a Valladolid, on el

seu avi matern fou soterrat a l'església Major de Valladolid y explica: "Y en el sepulcro puso el conde su nieto sus armas, digo los jaqueles de oro y negro, porque los caballeros castellanos no usaban entonces de escudos de armas como usaron despues". M'abstinc de cap comentari, però tinc les meves pròpies conjetures al respecte d'aquests sepulcres amb armes catalanes.

Com a anècdota etimològica seguim amb En Bofarull, que ens relata que l'any 1149, "movió entonces el rey de Castilla la conquista de la ciudad de Almería, en que trabajó mucho y se señaló el conde Armengol. Es Almería ciudad marítima y muy principal en el reino de Granada. Los latinos la llamaron Urgi, y al seno hay allá llamaron Urgitanum: Es muy antigua en España" És curiós que el nom iber d'Almería fos Urgi o sigui Ur, aigua, i gi un prefix de proximitat (poble al costat del riu, o de l'aigua).

Igualment, Antonio Ubieto, a la revista Anubar, el 1987, referint-se a Ermengol VII d'Urgell, respecte a la història oficial que diu que va morir a València o Requena, Ubieto en dubta i indica que possiblement fou a València de Alcántara, al front d'una expedició a la conquesta de Càceres; sense voler ens dóna igualment pistes de la presència de catalans a Extremadura, per conquerir Càceres. Cal dir alhora que sobre l'origen de l'etimològic de la València extremeña no hi acord entre els historiadors, però si ens hi fixem, si fa no fa és al mateix paral·lel que la València mediterrània, casualitat o el d'Urgell seguia paràmetres de reconquesta catalans?

Fins ara hem parlat de documentació antiga, però per començar a juntar les peces hem de traslladar-nos primerament a la Barcelona de principis del segle XX, on un català, de segona generació, Carles Callejo i Serrano, nat a Barcelona el 27 de gener del 1911, on el seu avi, militar madrileny, fou destinat després de la desfeta de Cuba; el seu pare fou dibuixant i pintor, esposat amb una valenciana. Callejo, d'educació jesuítica, col·laborà en algunes publicacions de Barcelona, fou funcionari de telègraf a Tàrraga (Urgell) del 1933 al 1936, que torna a Barcelona, per a exiliar-se a França el 1939. Posteriorment retornà i, després de convalidar els seus estudis, fou traslladat com a cap de telègraf a Càceres (Extremadura).

Allí, als extrems del Douro, va viure la resta de la seva vida.

Però com a persona culta es va interessar per la història del lloc on la seva professió el va portar, descobrí les primeres pintures del paleolític de l'oest peninsular, els seus interessos el portaren a conservador del museu de Càceres, ingressant durant la seva gestió mes de deu mil peces de numismàtica i els tresors de Berzocana i de Serradilla. Però, a part de moltes coses més, no és aquest el motiu de desvelar-lo de l'oblit. El motiu concret és que en el fons sempre va exercir de català, des del seu treball ¿Quién es Cristòforo Colombo?, fins a Barones catalanes en la reconquesta de Extremadura.

El primer d'ells, sobre En Colom, dóna les teories ue podria ser gallec, català o de Plasència, però mai italià.

Pel que respecta al tema del catalans a Extremadura, home com era estudiós i observador, es va sorprendre de la similitud de noms de la toponímia extremeña amb la catalana, va deduir primer empíricament que no era mera coincidència lingüística, i començà a investigar.

Home d'idees clares, reconeixia la unitat del català, inclosa la franja de ponent, i l'existència del lleonès, el castellà i, com ell deia, el gallego-portugués, fet que possiblement li facilità aquesta associació de topònims i la seva incongruència.

La seva investigació es va centrar a Extremadura, però va deixar constància de topònims com Malgrat i d'altres a Castella. Segons Callejo, cap idioma peninsular excepte el català pot donar el topònim "Malgrat", de la província de Zamora, amb l'apòcope de la vocal final, amb la e paragògica. Repoblada el 1166, posant-li aquest nom (repoblació amb gent del Maremes?). La història municipal oficial diu "gente del norte" i "mozárabes del sur".

Faig una breu descripció dels seu treball per temes:

NOMENCLATOR

Belvís de Monroy [Bellvís de Montroig] (Cáceres)

Belvís de la Jara (Toledo)

Belvís (Ciudad Real)

Belvís (Madrid)

Malgrat, actual Benavente [Benavent] (Zamora)

Miravete [Miravet] (Cáceres)

Monfragüe [Montfrag] (Cáceres)

Monroy [Montroig] (Cáceres)

Montserrate [Montserrat] actual "Nuestra Señora de la Montaña (Cáceres)

TÍTOLS DEL COMTE D'URGELL ERMENGOL VII

Tenente de Benavente

Mayordomo Mayor del rey

Mayordomo mayor del reino de León.

Tenente de Simanca.

Tenente de Toroño.

Tenente de León

Mayordomo Real (màxima dignitat del regne, fins a la seva mort)

Señor de Salamanca

Gobernador de Valladolid.

Gobernador de la Extremadura leonesa (Comes Urgellensis, dominans Extrematuram)

TERRITORIS AMB VASALLATGE AL COMTE D'URGELL

Alcántara (pel sud des de la Sierra de San Pedro, i pel nord fins el Tajo)

Almenarilla

Santa Cruz (amb tots els seus termens)

Aldea de Berruecopardo (amb tots els seus bens)

CAVALLERS CATALANS A EXTREMADURA amb Ermengol VII d'Urgell

Respecto la grafia espanyola, per no induir a error sense un estudi més profund per la meva part, d'aquells altres que ho vulguin efectuar.

Arnal de Ponte (custodi d'Alcántara)

Arnal de Sanahuja*

Beltrán de Tarascón (el rei de Lleó li concedí el títol de Maiorino)

Berenguer Arnal (Custodi d'Alcantara)

Bernardo de Mediá o Medián (o Bernal de Midiá*) (secretari del comte d'Urgell)

Hernan Pérez de Monroy

(*) no citats per Callejo, procedeixen de la relació de Bofarull

BLASSONS

Monroy (Montroig), "escusón en el centro con las cuatro barras en gules en campo de oro".

Va investigar la documentació al seu abast. Cal recordar que vivia a Càceres, i argumenta que la influència catalana al regne de Lleó comença amb Alfons VII, rei lleonès que es va casar amb Berenguera, filla d'En Ramon Berenguer IV de Barcelona. Aquí suposa, si bé no va localitzar documentació, que Na Berenguera havia d'anar a residir a Lleó amb el seu seguici de dames i cavallers catalans.

A la mort de Alfons VII, el seu fill Ferran II i, per tant, nét del comte de Barcelona, hereta el reialme lleonès, si bé En Callejo escriu una frase prou interessant: "Muerto Alfonso VII en 1157, su hijo Fernando II hereda el reino de León y con él la amistad con los barones catalanes" (sic). Es refereix al barons catalans a Lleó, o als barons catalans de Catalunya?

Enemistat, però, amb Sanç III de Castella, signen una concòrdia a Sahagún, amb pacte de lluitar contra els enemics comuns, excepte el comte de Barcelona, amb el beneplàcit del comte d'Urgell. ("excepto comes barchinonensis qui avunculus noster est et vinculum amicitiae nostrae").

A la mort d'Ermengol VI, hereta el comtat d'Urgell el seu fill Ermengol VII, i aquí de nou En Callejo ens sorprèn amb una altra frase: "Pronto se interesó en los asuntos de Castilla y León, como hiciera su padre" (sic). És a dir, que la Casa d'Urgell va continuar influint en la política castellano-leonesa.

L'estudi d'En Callejo és un treball base orientatiu, però que ens obre diversos interrogants:

1r.- Els nobles catalans no anirien sols, sino que els acompanyarien els seus cavallers i host. Qui eren aquests cavallers i d'on procedia territorialment la host?

2n.- El territoris entregats a nobles catalans serien, a part de batejats amb noms catalans, repoblats amb catalans, i aquests mantindrien la llengua i els costums com a mínim tres generacions. És absurd entregar un territori, donar-li nom català i no repoblar-lo amb gent addicta. Cal recordar el cas del País Murcià, que el comte de Barcelona el conquereix i l'entrega al rei de Castella, son gendre, però prèviament el pobla de catalans, segons les Cròniques.

3r.- El fet que un comte català rebí els títols reials, que no honorífics, de Governador de l'Extremadura lleonesa, Majordom reial, Senyor de Salamanca, Governador de Valladolid, etc.; un altre noble el de "maiorino", etc., ens indica que aquesta reconquesta no és un fet casual i l'abast i les conseqüències són molt més grans del que actualment ens podem imaginar.

4t.- Podria ser que els conqueridors i navegants de l'Extremadura Lleonesa, fossin descendents dels repobladors catalans i per aquest motiu tinguessin coneixements marítims?

Cal tancar aquesta ponència amb un recull d'articles que ens demostra les dificultats que tindrem per a investigar els catalans de l'Extremadura, Lleó, Castella i Astúries.

«La entonces villa de Malgrat juega un papel relevante en la tarea de la Reconquista», recuerda el historiador benaventano Juan Carlos de la Mata Guerra, quien explica que «los reyes leoneses optan por levantar una verdadera cadena de fortalezas que defiendan el reino en las proximidades de los montes torozos», de ahí Castronuevo y Bolver de los Montes, y optan por la repoblación de esta zona. «Tras una primera carta foral, que no tuvo éxito, Fernando II otorga la Carta Puebla para Benavente. El privilegio de 1167 dio buenos resultados, de manera que los valles benaventanos se repoblaron con gentes venidas principalmente del norte, el Bierzo Leonés y Asturias, o bien con mozárabes del sur».

I aquest altre:

"No parece demostrable que las familias extremeñas de los Monroy y los Belvís, pese a las similitudes heráldicas,

descendieran de los caballeros catalanes compañeros de Armengol VII. Los pueblos citados se perdieron muy pronto y lo único que quedó en pie, como hemos dicho, fueron los topónimos, los cuales persistieron hasta volverse a ganar las tierras en la definitiva reconquista. Más tarde, nobles familias leonesas tomarían su apellido de estos topónimos, dando así origen a los linajes que tanto suenan en la Historia, de Monroyes y Belvises".

Segons l'Ajuntament de Valladolid:

"El escudo municipal recuerda un antiguo incendio, y su orientación el del viento de aquella jornada". Altres erudites sostenen que l'escut de Valladolid procedeix d'un antic estendard guerrer castellà anomenat "Oriflama".

Homenaje a Cayetano Álvarez Bardón:

[...]se trata de la donación de Almenarella que Fernando II hace al conde de Urgel Don Armengol, en 1179, en la donación o deslinde se menciona xerit y esto me descoloca un poco, tanto si se trata del Jerte o de Plasencia [...]

I per finalitzar, voldria recordar aquella notícia que aparegué fa pocs mesos a La Vanguardia en què Jorge María Ribero, afirmava que Palencia i Burgos eren el bressol de Catalunya, i sostenia que la similitud de noms geogràfics catalans provenia de les "tierras de la Castilla profunda". Meneses te raó, però no foren ells els que vingueren: fórem nosaltres els que hi anàrem, i això els costarà molt d'entendre acceptar.

Xavier Laserrada

BIBLIOGRAFIA

Bleda, Jaime: Historia de los moros de España; Felipe May, València, 1618.

Boades, Bernat [Roig i Jalpí]: Llibre dels fets d'armes de Catalunya; volum III, p. 19, Editorial Barcino, Barcelona, 1935

Bofill i Mascaró, Próspero de: Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, tom IX, p. 359 i següents.

Callejo Serrano, Carlos: "¿Quién es Cristóforo Colombo?". Revista Alcántara, Cáceres, any XV, núm. 123-124-125, gener-març 1959.

Callejo Serrano, Carlos: "Barones catalanes en la conquista de Extremadura" Revista de Estudios Extremeños, Centro de Estudios Extremeños de la Diputación Provincial de Badajoz, tom 42, volum 3, setembre-desembre de 1986, p. 653-670.

Callejo Serrano, Carlos: "La belleza y el nombre de Monfragüe", Coloquios Históricos de Extremadura; Trujillo, 1978 (inèdit).

Mariana, Juan de: Historia general de España; Benito Masfont, 1794, XVI ed., València, 2 volums.

Montaña Conchiña, Juan Luis de la: "La extremadura cristiana (1142-1230): el poblamiento", Norba, 11-12, Cáceres, 1991-1992, p. 199-220.

Reguillón, Isabel: "De Malgrat a la repoblada Benavente". El Norte de Castilla, edició del 26 d'abril del 2010.

Romaguera, Fco. Javier M.: "La huella de los caballeros catalanes en la primera reconquista de Extremadura". blogs.hoy.es/catalanaconjamon/2012/06/29

Villanueva, Jaime: Memorias cronologicas de los condes de Urgel; Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 1976, p. 172-173.

Ubieto Arteta Antonio: "El condado de Urgel", Creación y desarrollo de la Corona de Aragón; Anubar, Saragossa, 1987, p. 288-28.

Escut provincial de Palència.

Tercer quarter quarterat en sautor amb "cinco bandas de oro en campo de gules".

Escut de la ciutat de Palència.

Escut provincial de Salamanca.

"Sobre el todo escusón partido, segundo de oro con cuatro barras rojas".

Escut de la ciutat de Salamanca.

Escut de la ciutat de Valladolid.

Segons l'Ajuntament, representa un incendi seguint la direcció del vent; segons alguns historiadors castellans, prové d'un antic estendard guerrer "castellà" anomenat "Oriflama".

Escut de la província d'Àvila i escut d'Arenas de San Pedro.

Inclosos en aquest treball com a curiositat: escut de la província d'Àvila, amb un castell igualment en flames; oficialment és l'incendi del municipi d'Arenas de San Pedro, topònim que apareix per primera vegada el 1250.

Escut de la ciutat de Zamora. Heràldicament: "Primera partición, bandera con ocho fajas de gules y la superior de sinople. Històricament: "Brazo de Viriato sosteniendo la «Seña Bermeja»". Si és un senyal vermell, hi sobra el verd (sinople). I, matemàticament, vuit faixes vermelles més una de verda és igual a nou.

Escut de la ciutat d'Almeria.

Diverses versions de l'escut del marquesat de Comares, a l'època del marquès Diego Fernández de Córdoba. El cognom Córdoba pertany als bastards de la Casa d'Urgell, segons diversos autors castellans (suposada batalla de Lucena, o del Arroyo, a la conquesta de Granada, amb Boabdil presoner).